

vorjeno prebivalstvo obeh občin, lahko pa je tudi vzorčen za podobne razprave. V svoji akribični natančnosti je avtor to pot neprekosljiv.

Avguštin Malle

Unsichtbar. NS-Herrschaft: Verfolgung und Widerstand in der Steiermark. Hg. V. Heimo Halbrainer, Gerald Lamprecht und Ursula Mindler. Graz, 2008, Verlag Clio, 312 str., ilustr.

Graška razstava *Nevidno. Nationalsocialistična oblast : preganjanje in odpor na Štajerskem* (Mestni muzej Gradec 16. 9. 2008 –13. 5. 2009) ni bila, nenavadno za avstrijske navade, povezana z običajnimi nacionalnimi dnevi spomina (8. maj in 26. oktober), temveč odprta septembra 2008. Za oblikovanje sta poskrbela društvo *Clio* in *stadtmuseumgraz*. Razstava je temeljila na obširnem raziskovalnem projektu in tudi to lahko ocenimo kot precej neobičajen način. Projekt (raziskavo, razstavo in publikacijo) so financirali tako dežela Štajerska kot tudi mesto Gradec, Fondi prihodnost Republike Avstrije, ministrstvo za znanost, Inštitut za zgodovino in Center za judovske študije Univerze v Gradcu.

Medtem ko je bil pojem *nevidno* v primeru razstave v Salkammergut (*Nevidno. Odpornišтво v Salzkammergut*) navezan izključno na odpor, je veljal v primeru graške razstave in njenega kataloga tako odporu kot tudi nacističnemu preganjanju. Za tem razmislekom je treba videti, da je za avstrijsko spominsko kulturo tako značilni stavek »O tem nič nismo vedeli« konkretno vplival na vprašanje prevzema

odgovornosti avstrijske družbe. Namen oblikovalcev razstave Heima Halbrainerja, Geralda Lambrechta in Ursule Mindler je bil, da z razstavo ta stavek postavijo pod vprašaj. Katere oblike preganjanja so bile vidne, katera dogajanja in zločine nationalsocializma so ljudje lahko opazili in katerih niso hoteli zaznati? Po drugi strani pa je razstava tematizirala tudi vprašanja vzpostavitve in delovanja nacistične vladavine.

Razstavni katalog je razdeljen na štiri velika področja: anšlus in njegova predzgodovina, teror in preganjanje po nacistični vladavini, odpor Štajercev in Štajerk in ravnanje z nacistično preteklostjo po 1945. Razstavni Katalog ni toliko zbornik znan-

stvenih prispevkov, temveč klasičen razstavni katalog, ki pa vsebuje tudi obširni dodatek z izbrano literaturo na 20 straneh. Znanstveno utemeljeni prispevki so diametralno nasprotni prevladujočemu avstrijskemu zaznavanju zgodovine. Originalni viri in izjave udeležencev skladno utemeljujejo teze, ki jih vzpostavljajo oblikovalci razstave. Številne fotografije navajajo k poglobljenemu branju.

Prvo poglavje tematizira *anšlus* kot součinkovanje raznih dejavnikov, ki imajo svoje korenine tako v političnih in socialnih krizah medvojnega obdobja kot tudi v duhovnih strujah iztekajočega se 19. stoletja. Dogajanja v medvojnem času niso bila, kot prikazujejo razstavljalci, neizbežna cesta enosmernica v smeri »anšlusa«, slišati je bilo tudi opominjajoče in nasprotujoče glasove, ki pa niso prodrli in so zato ostali tudi *nevidni*.

Drugo poglavje *Nacistična vladavina: teror in preganjanje* dokumentira, kako so bile odstranjene do tedaj veljavne družbene norme in vrednote in nadomeščene s kategorijami »narodova skupnost« in »rasa«, kako naj bi se svobodni individuum zлил v rasno definirano »narodovo skupnost«. V ta namen naj bi nacionalsocializem s svojo gosto mrežo organizacij in institucij po eni strani prekvasil vsa področja življenja, po drugi pa naj bi bila integracija v to skupnost dosežena z izključitvijo notranjih in zunanjih sovražnikov. Posamezna podpoglavja govorijo o tistih akterjih, ki so nadzorovali, kdo spada k skupnosti, in ki so tudi sankcionirali. Opozarjajo na izvedene sankcije, naštevajo na Štajerskem obstoječe podružnice koncentracijskih taborišč, govorijo o tistih, ki so bili izključeni in preganjani, in nakazujejo obseg ukrepov arizacije. Pomembno mesto namenjajo prikazu marša smrti madžarskih Judov skozi Štajersko aprila 1945 in tako kažejo, kako vidno je dejansko bilo trpljenje preganjanih.

Tretje poglavje, namenjeno *Odporu* Štajercev in Štajerk, govori o različnih oblikah odpora. Pri tem avtorji osvetljujejo možne kontinuitete s časom neposredno po t. i. anšlusu, razdrobljenost odpora na posamezne skupine in mesto odpora na Štajerskem v kontekstu avstrijskega. Povezava z individualnimi aktivisti in aktivistkami odpora, predvsem s pomočjo številnih fotografij, pa odpor napravi viden in ga s tem dviguje iz nevidnega. V umetniško oblikovanem podpoglavju so skušali prikazati, da je bil odpor proti nacionalsocializmu na Štajerskem vsekakor *viden*. V umetniškem projektu G.R.A.M. (2008), enajstdelni fotoseriji, so na temelju besednih virov ponazorili različne oblike odpora.

V zadnjem poglavju končno teče beseda o povojni zgodovini, o denacifikaciji in o procesih proti vojnim zločincem, o polovičarskih poskusih odškodovanja in o kulturi spomenikov na Štajerskem.

Brigitte Entner